

ئيمانئويل والرشتاين له ۲۸ ى ئەيلوولى ۱۹۳۰ له
نيويورک له دايک بووه و له سالى ۱۹۵۹ دکتوراي
زانستى کۆمهلايه تى له زانکۆي کۆلومبيا به دهست
هيناه، نووسين و ليککولپينه وه کاني سالانى ۱۹۵۰ و
۱۹۶۰ ى له سهر هه لومه رجى کيشوه رى ئەفريقيا چر
کردوو ته وه و هه تا سالى ۱۹۷۰ له زانکۆي کۆلومبيا
کارى ماموستايى کردوو ه.

له دهيهى ۱۹۷۰ ناوبانگى والرشتاين سه بارهت به
نووسين و کتپيه کاني بوو ده باره ي (سيستى جيهانى
مۆدېرن) که له سالى ۱۹۷۴ دهستى پى کرد. له زانکۆي
ره سمى نيويورک له بينگ هامتۆن به هاوکارى (ترنس
هۆيکينز) و (جۆفانى ئەربگى) پيشره وايه تى
ئاراسته يه کى دامه زرانده له خويندنه وه و ناسيني گه شه و
گۆرانى کۆمهلايه تى که به شيکردنه وه ي سيستمه کاني
جيهانى ناسراوه. له م ناسين و نووسراوانه دا و له
شيکردنه وه ي سيستمه کاني جيهان له جياتى
ليککولپينه وه ي دهوله تى نه ته وه کان وه ک يه که و
بنه ما (نهرى تى و مؤدېرنه کان)، يان (پيشکه وتوو و تازه
پهره نه ستين) يه که و بنه مايه کى دیکه يان هينايه ناو
ئابوورى و کۆمه لئاسى که به ئابوورى و کۆمه لئاسى
سيستى جيهانى ده ناسريت.

له م ئاراسته نوپيه ي ئابوورى و کۆمه لئاسيدا
شيوه زىکى دیکه له رهوشى پيوه ندى و ميژووبى بو
روانگه ي گۆرانى کۆمهلايه تى مؤدېرن هاته کايه وه، که
هاوشيوه ي شوپشى کۆپه رنىکى بوو له گه درووناسى
به رانبه ر شيوه زى کۆنى به تليمۆسى له که يهان ناسيدا.
والرشتان له سالى ۱۹۹۴ هه تا ۱۹۹۸ سه رۆکى
ئەنجومهنى جيهانى کۆمه لئاسى بوو، ئيستاش

ئيمانئويل والرشتاين: ژيان و به ره مه کاني

و-ئا: ئەکره مى ميهرداد
(سليمانى)

نیمانزبیل والرشتاین

به پروای تهو ههم مارکس و ههم قیبهر پروایان به بهک سیستمی تابووری جیهانی سهرمایه داری هه بوو، تهویش تهم چه مکه لهه دوو بیرمه نده وهرده گریته و دهیکاته بنه مای شیکردنه وه و لیکولینه وه کانی دهر باره ی چه مکه کانی سهرمایه، پیته نندیبه کانی به ره مهیتان، په یدابوون و که له که بوونی سهرمایه له جوولانی میژوودا. بیرمه ندیکی دیکه که والرشتاین قهرزاریه تی (کارل پؤلانی) ه. ناراسته کانی والرشتاین زور نزیکه له شییوازی بیسرکردنه وه ی پؤلانی، وهک چه مکه کانی (جیاوازی نیوان بازرگانی و بازار) که ده بیته هو ی دابه شکردنی کومه لایه تی و تابووری بو کار، پیته نندیبه نالوزه کانی نیوان دهوله ته کان و پیک خراوه سهرمایه داربیه کان، کاریگه ری و تاکامی هه ژمونی بازار به سهر شیوازی ژبانه کان و سهر نه نجام سو ری میژووی نیوان بازاره نازاده کان و به ره نگاری له دژی تاکامه ویرانکاره کانی.

الرشتاین دیدگای ناوهند و پهراویزی نیوان ولاتانی له (پاول پریش) ی نه رجه نینی و کومسیونی تابووری نه ته وه یه کگرتووه کان که بو ته مریکای لاتین به کارهاتسو، وهرگرت و کردیبه پروانگه یه کی دیکه بو لیکولینه وه ی تیز و پروا سه ره کیسه که ی خو ی که (سیستمی مؤدیرنی جیهانی) ه.

سیستمی نو یی جیهان

زور له مارکسیسته کان پروایان به لیکولینه وه ی میژووی هیه، تهوان به په سه ندردی ناراسته و میتودی میژووی، ده یانه ویت بیسه لمیتن که هیشتا وه فادارن بو بنه مای (میژو وگه رای) له لای مارکس، به رجه سته ترین لیکولینه وه میژووییه کانی مارکس، شیکردنه وه کانیبه تی دهر باره ی شیوازه تابوورییه کانی پیش سهرمایه داری، (الرشتاین) یش له لیکولینه وه کانی خویدا ناراسته و بنه مای میژووی ده کاته میتودی نووسینه کانی. یه که ی شیکردنه وه کانی والرشتاین له ته وای نووسین و کتیبه کانیدا بنه مای "سیستمی جیهانی" ه. ته م چه مکه بریتیبه له سیستمی کی ته وای جیهانی که پشت به خو ی و سنوره دیار بکرا و پانو پوره کانی ته مهنی خویشی ده به ستن، واته چاره نووسیشی هه ره له و بنه مایه وهرده گریته.

ماموستای لیکولینه وه پیشکه و تووه کانی دکتورایه له زانکوی yale، تازه ترین کتیبه کانی تهو بریتین له: به شی چواره می (سیستمی مؤدیرنی جیهان)، پیروزی لیبرالیزم له نیوان ۱۷۸۹-۱۹۱۴، کتیبه ی تابوونی هه ژمونی ته مریکا.

کتیبه ی (سیستمی جیهانی مؤدیرن) که له سالی ۱۹۷۴ هه تا نیستا چوار به رگی نووسیوه و هوکاری سه ره کی ناوبانگی والرشتاین بووه له شیکردنه وه ی کومه لایه تی جیهاندا و به نوزمانی دیکه وهرگتیراون و چاپکراون. له سالی ۱۹۷۵ خه لاتی ناوداری (سوروکین) بو کتیبه ی (سیستمی جیهانی مؤدیرن) وهرده گریته. کتیبه کانی دیکه ی والرشتاین بریتین له: (کومه لئاسی بیرنه کردنه وه) ۱۹۹۱، (له وای لیبرالیزم) ۱۹۹۵، (کوتایی تهو جیهانه ی که ناسیومانه) ۱۹۹۹، (هه ره سی هه ژمونی ته مریکا، ویلایه ته یه کگرتووه کان له دنیای ناشووبدا) ۲۰۰۳ و (پروانگه ی جیهان داری ته وروپا: گوتاری ده سه لات) ۲۰۰۶.

زه مینه ی پیریاری

الرشتاین له پیشه کی کتیبه ی (سیستمی نو یی جیهان) به روشنی کاریگه ری (کارل مارکس) و (ماکس قیبهر) له سه ر دیدگا و نووسینه کانی نماژه یی ده دات.

شپوازه‌کانی سیستمی جیهانی له دیدی والرشتایندا له سه‌ره‌تادا دوو شپوازی رژیمی جیهانی له‌یه‌ک جیا ده‌کاته‌وه و سه‌ره‌نجام شپوازی سییه‌میشیان ده‌خاته پال. ۱- ئیمپراتۆریه‌کانی جیهانی، که بریتین له: تۆرتیک له‌وه‌کۆمه‌لانه‌ی که به‌هۆیه‌ک ده‌سه‌لات، یان ده‌ولت، یان هه‌ژمونی سیاسی یه‌کیتی په‌یدا ده‌که‌ن، وه‌ک ئیمپراتۆریه‌ته‌کانی رۆم، چین و عوسمانی.

۲- ئابووریه جیهانییه‌کان: ئەم شپوازه ته‌نیا یه‌ک سیستمی میژووبی پایه‌دار بووه، که ئه‌ویش هیچ شتیک نییه جگه له ئابووری جیهانی سه‌رمایه‌داری. تایبه‌تمه‌ندی ئەم رژیمه جیهانییه، بریتیه له زۆری ده‌وله‌ته‌کانیان و ناوه‌نده سیاسییه‌کان، که بنه‌مای یه‌کبوونیان ته‌نیا له سه‌رمایه‌دارییه‌وه په‌یدا ده‌بیت که ئه‌ویش دابه‌شکردنی کار و پتوه‌ندییه‌کانی ئابووری سیاسی به‌ره‌م ده‌هێنێ و به‌شه‌کانی سیستمی جیهانی به‌یه‌که‌وه ده‌به‌ستێ.

۳- ده‌وله‌تی جیهانی سۆسیالیستی، والرشتاین ئه‌گه‌ری سییه‌میش له‌به‌رچاو ده‌گریت که له‌وانه‌یه له ئاینده‌دا "ده‌وله‌تی سۆسیالیستی جیهانی" جیگای سه‌رمایه‌داری بگرته‌وه. به‌پروای ئه‌و (یه‌کیتی سۆقیه‌ت)ی جاران و (چین) شپوازیکی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی نوێ نین، واته به‌شیک نین له‌وه‌ده‌وله‌ته‌ چاوه‌پروانکراوه، به‌لکو ئه‌وان ته‌نیا ده‌وله‌ته‌ کۆنترۆلکراوه (سۆسیالیستییه‌کان!!) که به‌شیکن له ئابووری جیهانی سه‌رمایه‌داری.

ئابووری جیهانی

الرشتاین ئابووری جیهانی بۆ سی جۆر دابه‌ش ده‌کات:

ده‌وله‌تانی ناوه‌ند، ناوچه‌کانی په‌راویز و ناوچه نیوه په‌راویزه‌کان.

ناوچه نیوه‌په‌راویزه‌کان بازنه‌ی پتوه‌ندی نیوان ناوه‌ند و ده‌وربه‌ره‌کان.

به‌پروای والرشتاین سیستمی جیهانی له سه‌ده‌ی شازده‌وه به په‌یدا‌بوونی سه‌رمایه‌داری و پتوه‌ندییه تایبه‌تییه‌کانی به‌ره‌مه‌تانی ئه‌و رژیمه هاتوه‌ته‌دی. ته‌نیا رژیمی‌ک که له جیهانی نوێدا خاوه‌نی یه‌ک شپوازی به‌ره‌مه‌تانی بیت بریتیه له سیستمی جیهانی

سه‌رمایه‌داری.

۱- ده‌وله‌تانی ناوه‌ند له سه‌رمایه‌داریدا ئه‌و کۆمه‌لانه که خاوه‌نی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی سیستمی بانکداری به‌هێز، به‌ره‌مه‌تانی مه‌زنی پیشه‌سازی، ته‌کنیک و هونه‌ری پیشکه‌وتوی بازرگانی و پیشه‌سازی و به‌ره‌مه‌تانی سه‌رمایه‌ی فراوان و ناوه‌ندگه‌را، چینیکی به‌هێز و ده‌سه‌لاتداری سه‌رمایه‌دار، چینی فراوان و زۆری کرێکارن.

۲- کۆمه‌لانی په‌راویز، یان ده‌وربه‌ره: له سه‌ده‌ی شازده‌دا ته‌واوی ئه‌وروپای خۆره‌لات، جگه له رۆسیا له‌م کۆمه‌لانه بوون. ئەم کۆمه‌لانه خاوه‌نی به‌ره‌مه‌تانی تاک و لاواز بوون، واته هه‌ریه‌که‌یان جۆرتیک به‌ره‌میان هه‌بوو و کرێکارانی زۆره‌ملی و ئیجباریان به‌کارده‌هێنا و ده‌چه‌وسانده‌وه، تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیان بریتین له: کشتوکال و خزمه‌تگوزارییه‌کانی مه‌ودای خام و یه‌ده‌گ، نه‌بوونی سیستمی به‌هێزی بانکی، نه‌بوونی سه‌رمایه‌ی ریکخراو، بوونی چینی سه‌رمایه‌داری لاواز و بوونی جه‌ماوه‌ریکی زۆر و فراوانی جووتیاران و کرێکارانی هه‌ژاری شاره‌کان، که‌وتنه ژیر ده‌سه‌لات و کاریگه‌ری ده‌وله‌تانی ناوه‌ند. گرنگترین تایبه‌تمه‌ندی ده‌وله‌تانی په‌راویز هه‌ولنده‌ بو ریفۆرم و نوێسازی ئابووری و کۆمه‌ل بۆ هاوئاهاه‌نگ کردنی زیاتر له‌گه‌ل په‌وتی که‌له‌که‌بوونی سه‌رمایه‌ی جیهانی.

۳- کۆمه‌له نیوه په‌راویزه‌کان: ناوچه مه‌سیحی نشینه‌کانی ده‌ریای ناوه‌راست له سه‌ده‌ی شازده به‌شیک بوون له کۆمه‌له نیوه په‌راویزه‌کان و ئه‌وان تارا‌ده‌یه‌ک له سیستمی بانکداری نیوده‌وله‌تی و به‌ره‌مه‌تانی پیشه‌سازیدا به‌شدار و خوازاو بوون. شپوازی کۆنترۆلی کار له‌لایه‌ن هه‌ردوو سیستمی ئازاد و زۆره‌ملیدا بوو. ئەم ولاتانه خاوه‌نی دوو تایبه‌تمه‌ندی به‌رچاون:

۱- ئه‌گه‌ر ئالگووێ و بازرگانییه‌کانی نیوان ناوه‌ند و په‌راویزی ئابووری سه‌رمایه‌داری جیهانی به‌شپوازی ئالگووێ به‌ره‌مه‌په‌ر کرێ و که‌م کرێکان بن، ئەم ئالگووێ نایه‌کسان ده‌بیت، چونکه ده‌بیت کرێکاریکی ناوچه په‌راویزه‌کان بۆ به‌ده‌سته‌تانی کالایه‌ک که کرێکاریکی ناوه‌ند به‌یه‌ک سه‌عات کاری خۆی به‌ره‌می ده‌هێنێ، ئه‌و چه‌ندان سه‌عات کاری بۆ بکات. ولاتانی نیوه په‌راویز له هه‌لومه‌رجی به‌ره‌مه‌ هه‌ناردنه‌کان و له

ناسته‌کانی کریشدا له‌نیوان هه‌ردووکیاندایه:

ب/ ده‌ولت له‌ پیتناوی به‌رژه‌وه‌ندی راسته‌وخۆ و تایبه‌تییه‌کانیدا کۆنترۆلی بازاری ناوخۆ ده‌خاته ژێر ده‌سه‌لاتی خۆی.

میژوووی سیستمی جیهانیی سه‌رمایه‌داری

والرشتاین میژوووی سیستمی جیهانیی سه‌رمایه‌داری به‌ چوار سه‌رده‌م دابه‌ش ده‌کات:

۱- سه‌ره‌له‌دانی ئابووری جیهانیی سه‌رمایه‌داری له‌ ئه‌وروپا له‌ نیوان ۱۶۰۰-۱۴۰۰.

۲- سه‌رده‌می جیگی‌ریوون و ده‌سه‌لات‌داریه‌تی سه‌رمایه‌داری له‌ ئه‌وروپا ۱۸۱۵-۱۹۱۷.

۳- سه‌ره‌تای ئابووری جیهان و سیستمی کۆمه‌لایه‌تی راسته‌قینه‌ی جیهانی له‌ ژێر هه‌ژموونی بریتانیا (۱۸۱۵-۱۹۱۷).

۴- به‌ده‌سته‌په‌نانی ده‌سه‌لاتی هه‌ژموونیک له‌ سیستمی نوێی جیهانی له‌ لایه‌ن ئه‌مریکاوه (۱۹۱۷-۱۹۶۰).

له‌م چهند ده‌یه‌ی دواییدا ئه‌مریکا له‌ ره‌وشی له‌ ده‌ستدانی هه‌ژموون و ده‌سه‌لاتی کۆمه‌لایه‌تی و جیهانیدا بووه. به‌پروای والرشتاین بزاقه‌کانی دژی ئیمپریالیزم، به‌شداری ژاپۆن، به‌رازیل و ئه‌لمانیا له‌ جه‌رگه‌ی ده‌سه‌لاته‌ پله‌ یه‌که‌کانی ئابووری جیهان، هاوڕێ له‌گه‌ڵ به‌هێزیوونی ده‌سه‌لاتی ئابووری ده‌وله‌تانی عه‌ره‌ب و ولاتانی ئاسیا، کیشه‌ و قه‌یرانی سه‌ربازی ئه‌مریکا و شووره‌وی (پرووسیا) زه‌مینه‌یان بۆ به‌هێزیوون و توندبوونه‌وی کیشه‌ و ئاسته‌نگه‌کان بووه له‌ پیتناوی به‌ده‌سته‌وه‌گرتنی ده‌سه‌لات و هه‌ژموونی جیهانیدا.

قۆناغه‌کانی پێکهاتنی سیستمی نوێی جیهانی

۱- گه‌شه‌ و بلا‌بوونه‌وی جوگرافییایی: گه‌شه‌ی جوگرافیایی پێش‌نیازی دوو قۆناغی دیکه‌شه‌ پورتوگال له‌ دۆزینه‌وه‌ جوگرافییه‌کاندا پێش‌ه‌وه‌ بوو. گرووپه‌ ده‌سته‌بژێره‌کان (نوخه‌کان)، وه‌ک نه‌جیب زاده‌کان، به‌ هۆکاری جو‌راوجۆر پیتووستیان به‌م گه‌شه‌ و دۆزینه‌وه‌ جوگرافیانه‌ بوو.

یه‌که‌م، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌رگیر و رووبه‌رووبوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ خه‌بات و نه‌به‌ردی چینه‌یه‌تی تازه‌ په‌یدا بوو که‌ دا‌بران و قه‌رتانی ئابووری فیو‌دالی هینایه‌دی، بازرگانی

کۆیله‌داری، هێزی کاری هه‌رزان و فراوانی بۆ ئه‌وان فه‌راهه‌م کردبوو، بۆ ئه‌وه‌ی له‌سه‌رشان و ژبیانیان ئابووری جیهانی بینا بکه‌ن. ئه‌وان پیتووستیان به‌ گه‌یشتن به‌ جیهان و بازاریه‌کانی جیهان بوو بۆ فرۆشتنی کالاکانیان که‌ بۆ گه‌شه‌ی سه‌رمایه‌داریش ئه‌وپه‌ری نیاز و پێداویستی بوون.

۲- دابه‌شکردنی کاری جیهانی، له‌ دوای گه‌شه‌ و دۆزینه‌وه‌ی جوگرافی، دنیا ئاماده‌ کرا بۆ گه‌شه‌ و دامه‌زراندنی شێوازیکی له‌ دابه‌شکردنی کاری جیهانی. له‌ سه‌ده‌ی شازده‌ سه‌رمایه‌داری جیگای ده‌وله‌تگه‌راییی گه‌رته‌وه‌، که‌ پێشتر بۆ هه‌ژموونی جیهانی شێوه‌ی سه‌ره‌کی بوو، به‌لام سه‌رمایه‌داری به‌ ته‌نیا شێواز و ئاوازیکی له‌ دنیا دا گه‌شه‌ نه‌کرد، به‌شه‌ جیاوازه‌کانی سیستمی جیهانیی سه‌رمایه‌داری هه‌ر کامه‌یان کارکردیکی تایبه‌تیان په‌یدا کرد. هه‌ر کامه‌یان له‌ هه‌رسێ به‌شی (ناوه‌ند، په‌راویز، نیمچه‌ په‌راویز) بۆ شێوه‌ی چاودێری و کۆنترۆلی هێزی کار، جیاواز بوون. ولاتان و ناوچه‌کانی ناوه‌ند سوودیان له‌ کاری ئازاد ده‌بینی، ناوچه‌ په‌راویزه‌کان له‌ کاری ئیجباری به‌هه‌ریان وه‌رده‌گرت و ناوچه‌کانی نیسه‌ په‌راویزیش ناوه‌ندی کشتوکالی له‌و سیستمه‌ جیهانییه‌دا به‌شدار بوون، یان ئه‌و ولاتانه‌ بوون که‌ تارا‌ده‌یه‌ک تایبه‌ته‌ندییه‌کانی هه‌ردوو ولاتانی دیکه‌یان له‌قه‌ده‌ر خۆیان هه‌بوو.

۳- گه‌شه‌ی ده‌وله‌تان: ئه‌م قۆناغه‌ به‌ره‌و به‌شداری و گه‌شه‌ی سیاسی ده‌روات. له‌م سه‌رده‌مه‌دا شانشینه‌ په‌هاکانی ئه‌وروپای خۆرئاوا هاوکات له‌گه‌ڵ گه‌شه‌ی سه‌رمایه‌داریدا په‌یدا بوون. له‌ سه‌ده‌ی شازده‌ هه‌تا هه‌ژده‌، ده‌وله‌ته‌کان بکه‌ره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ئابووری بوون له‌ ئه‌وروپا، پاشان ئه‌م نه‌خشه‌، واتا له‌ دوای سه‌ده‌ی هه‌ژده‌ به‌ دامه‌زراره‌ ئابوورییه‌کان درا. ده‌وله‌تانی ئه‌وروپا له‌ سه‌ده‌ی شازده‌ به‌هۆی گه‌شه‌ی سیستمه‌ بیروکرات و دیوان سالاره‌کان و به‌رپێگای کۆنترۆل و پیاوکردنی ده‌سه‌لات و هه‌ژموون له‌ کۆمه‌لگادا، به‌هۆی گه‌شه‌ی سوپاکان و په‌وایی دان به‌کار و هێزه‌کانیان، خۆیان به‌هێز کردبوو بۆ ئه‌وه‌ی دلنیا‌بن تا ماوه‌یه‌کی زۆتر له‌ سه‌قامگیری ناوخۆیی به‌هه‌مه‌ندبن. له‌ کاتییدا له‌ ناوچه‌ په‌راویزه‌کان ده‌وله‌تانی لاوازیان دروست کرد و هینایه‌ سه‌رکار.

گهشه و پیشکوهوتنی سیستمی جیهانی

به پروای والرشتاین، نایه کسانای بنه مای سهره کی و هیزی بزوپنهری سیستمی جیهانییه. ئەو ده لئێ ته نانه ت له باری تیوریشه وه گه شه و پیشکوهوتنی هاوکاتی هه موو ده وله ته کانی مه یسه ر نابیت، چونکه که لئینی زۆر و جیاوازی فراوان میکانیزمی هه می شه یی کارکردی ئابووری جیهانییه، به للام هه ندیک ستراتیژ و ریکاری جیگره وه دی گه شه ی ئیستا له هینانه دی زه مینه یه ک بۆ لیکۆلینه وه ی توانایی و ئەگه ره کانی گۆرینی ئەم سیستمه نایه کسانه ده خاته روو:

۱- ستراتیژ، یان ریکاری سوود له هه له کان: به شپوهی ئاسایی له بازاری جیهانیدا و له ماوه ی سه ده ی راوه ستان و قهیرانی به های ماده ده خاوه کانی ولاتانی پهراویز زۆر خیراتر له به های به ره مه پیشه سازییه پیشکوهوتنه کانی ولاتانی ناوه ند دیتته خواره وه. له ئەنجامدا حکومه ته کانی ولاتانی پهراویز له گه ل کیشه کانی به دیهینانی بودجه، زۆربوونی بیکاری و که مبوونه وه ی ده رامه تی حکومه ته کان رووبه روو ده بن. ریکچاره ی ئەم کیشه یه بریتییه له ستراتیژی جیگاگرتنه وه ی هاورده کان، واته به ره مه هینانی پیشه سازی له ناو ولاتدا به هۆی ته کنیکی هاورده کان ده بیت. ئەم ستراتیژه به مانای سوود هه رگرتن له هه لومه رجی سیاسی لاوازی ولاتانی ناوه ند له سه رده میکی تایبه تی و هاورده کردنی ته کنیک له و ولاتانه ته و او ده بیت. مانای ولاتانی پهراویز ده توانن له و سه رده مانه دا ته کنیک و هونه ری به ره مه هینان به به هایه کی که متر له ولاتانی ناوه ند بکرن.

۲- ستراتیژ و ریکاری ریکادان به سه رمایه ی ده ره کی: له م ستراتیژه دا گه شه به هۆی ریکادان و له بنه رته دا له سه ر بنه مای تایبه تمه ندیییه ریزه ییه کانی ولاتانی پهراویز وه ک ئاستی نزمی ده رامه تی تا په سه ندکردنی زیاتر بۆ سه رمایه گوزاری دیتته دی. ئەم شتوازه ی گه شه پتوه نداره به سه رده می پیشکوهوتن و ده وله مه ندبوون، کاتیکیش ده چیتته بواری کاره وه که ولاتانی ناوه ند خویشان کیشه ی ئابوورییان نه بیت، ههروه ها ئەم شتوازه ی گه شه، ته نانه ت بۆ ولاتانی خاوه ن پیشه سازی سه ره تاییش ده ست ده دات.

۳- ستراتیژ و ریکاری حکومه تیک که پشت به خۆی

به سه ستی: ئەم ریکاره بۆ سوودی ولاتانی پهراویز پشت به سه ستنه به شتوازیک له ته کنیکی ناوخۆیی. به پروای والرشتاین له م سه رده مه دا ئەم ریکاره به هۆی سیستمی جیهانییه وه که خۆشی له م ستراتیژه نایه ت، ناتوانیت سه رکه وتنی باش به ده ست به یینی.

شۆرش له هه موو ولاتان

له دوا ی خۆپیشاندان و نا ئارامییه کانی ئەم دوا ییانه ی تورکیا، خۆپیشاندان و راپه رینی گه وهره تریش له به رازیل روویان دا و له دوا ی ئه ویش له بولگاریاش گه واهی ئەو رووداوانه بووین، که که متر گرنگیان پی درا. هه له به ت ئەم خرۆشان و خۆپیشاندانانه یه که مین شۆرشه کان نین، به للام تازه ترین ئەو شۆرشانه بوون که له م سالانه دا روویان دا. زۆر شتواز و ریکار هه ن بۆ شیکردنه وه ی ئەم دیاردانه. به پروای من، ئەوان په وتیکی به رده وامی ئەو دیارده یه ن که له دوا ی شۆرشی جیهانی سالی ۱۹۶۸ روویان دا.

بێ گومان هه ر شۆرشیک ورده کاری تایبه تی و هاوسه نگیی هیزی ناوخۆیی خۆی له هه ر ولاتیک هه یه، به للام ئەگه ر که سیک بیه ویت ناسینی باش له م رووداوانه به ده ست به یینی، یان ئەوه ی ئیمه وه ک تاک و گرووپه کان ده بیت چی بکه یین، پیویسته له یه نی هاوبه شی ئەو شۆرشانه بزانی.

یه که مین تایبه تمه ندییی هاوبه ش ئەوه یه که هه موو ئەم رووداوانه له سه ره تادا زۆر بچووک بوون، ژماره یه ک که سانی ئازا بۆ ئامانجیک رژانه ناو شه قامه کانه وه، پاشان خۆپیشاندانه کان فراوان بوون، که تاراده یه ک پیشبینی نه کراونه بوون. ناگه هان، نه ک ته نیا شاندى ده سه لاتدار و حکومه ت، به لکو تا ئەندازه یه کیش ده وله تیش که وته به رانه ر هیرش و په لاماره کان. ئەم شۆرشانه ئاوتیه یه ک بوون له داخوازی ئالوگۆری حکومه ت بۆ حکومه تی باشتر، پاشان بوونه ئەو شۆرشانه ی که ره وایی ده سه لاته کانیان خسته ژیر پرسیاره وه. هه ردوو گرووپه که (ئه وانه ی داوا ی ریفۆرم ده کهن و ئەوانه ش که ده یانه ویت ده ولت پرووخین) باسیان له دیموکراسی و مافه کانی مرۆف ده کرد، هه رچه نده پیناسه کانی ئەم دوو داخوازییه زۆر له یه ک جیاوازان، به للام به شپوهی گه شتی مه یلی ئەم شۆرشانه له بالی

چه پوهه نریکن و ده چنه ناو مهیدانی سیاسه ته وه.

هه لبت ته وه حکومتانه ش کاردانه وه یان هه بوو، یان هه ول ددهن شورشه کان سه رکوت بکهن، یان ده یانویست به پیدانی ئیمتیا زات نارامیان بکه نه وه و له هه ردوو ناراسته که شدا کاریان کرد. زوریه ی جار هکان په نابان برده بهر سه رکوت، به لام کاتیک که بو حکومت و ده ولت نه نجامی پیچه وانه، یان دلخوازی نه بوو، سه ره نجام خه لک له شه قامه کاند اواکاریه کانیا ن زیاتر کرد. ده ولت هکان زوریه یان سه رکوتیا ن کرده ریگا چاره ی دربار بوونیا ن. نه کریفورم و پیدانی ئیمتیا زات و سه رکوته کانیشیا ن له که م ماوه دا به کاره ینا.

دوه مهین تایه تمه ندیی ته م شورشانه ته وه یه که هیچ کامیا ن بهو خیراییه زوره وه بو سه رده میکی دریتتر به رده وام نابن. نار هزاییه کان له به رانه ر هه ولت هکانی سه رکوت ته سلیم بوون، یان ده ولت داوای به شداری و هاوکاری لی کردن له دوا ی به هیژی بوونیا ن، یان خودی شورشه کانیش له دوا ی هه ولی زیاتر که خویشاندانه کان بو به رده وام بوون پیوستیا ن پی بوو، ماندوو بوون. ته م کال بوونه وهی خویشاندان و نار هزاییه کان به ته وای سر و شتییه و نیشانه ی شکست نییه.

تایه تمه ندیی سییه میش کوتایی هاتنی خویشاندان و راپه رینه کانه، به لام میراتیک به جی ده هیلی، ته ویش ته وه یه که شتیک له سیاسه تی ولت له زوریه کاته کاند به ناراسته ی باشتر ده گوریت. پرسه سه ره کی، له لایه نی نایه کسانییه کاندایه که ده چیت به رنامه ی کاری گشتی، یان ههستی هاو پستی خه لکانی خواره وهی کومهل زیاد ده کات، یان گومان له باره ی به لین و دروکانی ده ولت، که سیاسه ته کانیا ن له ویدا شراوه بوون، له ناو خه لکدا زیاتر ده بیت.

چواره مهین تایه تمه ندیی هاو به ش ته وه یه که له هه ر شورش و خروشانیتکدا، زورینه ی ته وانه ی که درهنگ پیوه ی پیوه ند ده بن، کاریک ده که ن که بی گومان له پیناوی تامانجه سه ره تاییه کاند نییه (که ریفورم و دیوکراسی و چاکسازییه)، به لکو بو به لاریدا بردنی ته و بزاقانه، یان پیدانی ده سه لاتی سیاسیی به گروه په کانی بالی راست که له گهل ته وانه ی نیستا له ده سه لاتدان له روخساردا جیاوازن، به لام به هیچ ناوونیشانیک دیوکراتر، یان پابه ندرت نین به مافه کانی مرؤقه وه.

پینجه مهین تایه تمه ندیش ته وه یه که هه موو ته م شورشانه ده رگیری نا کوکی جیو پلوتیکن. ده ولتانی به هیزی ده ره وهی ته و ولتانه ی که شورشیا ن تیدا روو ده دات، به و په ری تواناییه وه هه ولت ده دن یارمه تی ته و گروه پانه بدن که به رزه وه ندییه کانی ده ره وه ده به نه پیشه وه، بو ته وه ی به ده سه لات بگهن، ته گه رچی ته م هه ولتانه ش سه رکه وتوو نابن. ته م پرسه به شیوه یه ک روو ده دات که هه تا ته مرؤش یه کیکه، یان یه کیک ده بیت له کیسه سه ره کی و به رده وامه کانی هه ر شورشیک، که په یام و تامانجه کانی له سه ر بنه مای سیستمی جیهانی به گشتی روو ده دات، ته مه ش زور دژواره، چونکه ره هه نده جیو پلوتیکه کان ده توانن بنه هوکاری جوولان و خروشان له ناو پرسه نیاری له دژی هه ژمونگه رایی ولتانه.

سه رته نجام ته وه ی که ده بیت له بیلمان نه چیت ته وه یه، روو داوه کانی نیستا له سه رده میکی تیپه ردا روو ده دن که پیکهاته ی نابوری جیهانی سه رمایه داری رووی له کوتاییه، یان له وانه یه سیستمیکی نوی به یینیته دی، به لام ته م سیستمه نویه ده توانی چاکتر، یان خراپتر بیت، ته مه ش نه به رد و خه باتی راسته قینه ی ته م ۲۰ تا ۴۰ ساله ی ناییندیه. لیتره، له وی، یان له هه موو شویتیک و چ بریاریک بده بن، ده بیت به شتیک بیت له م نه به رده سیاسییه فراوانه له ناستی جیهاندا.

سه رچاوه:

ایمانوئل والرشتاین، سیاست و فرهنگ در نظام متحول جهانی (ژنولیتیک و ژنوکالجر)، ترجمه ی پیروز ایزدی، نشر نی، چاپ اول، ۱۳۷۷.